

Менталитет и (не)историчност Словена као *dramatis personae* у драмама енглеског говорног подручја (1878–1990)

Апстракт: У чланку се на основу анализе позоришних драма насталих на енглеском говорном подручју и у одговарајућем културном кругу трага за сликом словенских народа. Идентификована је стереотипна слика о Словенима као емотивним, импулсивним, примитивним, сексуално незајажљивим и агресивним варварима. Аутор закључује да предрасуде, осим што стварају одбојност према другим народима и верама, апсолутно потиру појединца, уједно откривајући аутодеструктивни потенцијал култура кје их негују.

Кључне речи: Стереотипи, Словени, културни модел, историчност, неисторичност

Избор теме подстакнут је мојим пређашњим истраживањем стереотипа Срба у америчком филму.¹ Наиме, у више анализираних филмова уочио сам сличност третмана Словена код америчких синеаста и то ме навело да као „више позоришни но филмски човек“ своја истраживања везана за ову тематику проширим на драму енглеског говорног подручја. Посебан куриозитет, а уједно и разлог више за писање овог рада, јесте податак да припадници словенских народа као „*dramatis personae*“ у драми енглеског говорног подручја XIX и XX века нису до сада били тема научних истраживања.

Одговор на питање зашто овако занимљива тема никад није научно обрађена не може бити једноставан. Један његов део лежи у чињеници да су се друштва енглеског говорног подручја релативно скоро, дакле тек шездесетих година прошлог века, више отворила како према Словенима тако и према припадницима различитих расних, верских, националних мањина. Други део одговора је бављење истраживача из области друштвених наука негативним третманом других етничких и расних група. Тако се највећи број радова о предрасудама односи на

¹ Види: Новаковић, Александар, „Слика Срба у америчком играном филму од почетка ере звучног филма до распада Југославије: 1927–1990“, у: *Годишњак за друштвену историју*, XI, 1, 2004, стр. 31–54.

репресију над припадницима црне расе и Јеврејима, што је, с обзиром на читав низ трагичних збивања у историјама ове две заједнице, и разумљиво.

Но, проблеми предрасуда везаних за Словене и друге групације на територијама ангофонског света остали су у другом плану. Објашњење за то може се наћи у једноставној чињеници да се Словени, на први поглед, не издвајају толико оштро у односу на становнике афричког или јеврејског порекла: њих не одваја боја коже или јудаизам, више од 95% Словена су хришћани и припадници породице европских народа. Самим тим исмевање других, сличнијих народа у савременом свету не делује на први поглед расистички, већ је то умерен облик каналисања негативне енергије на „политички коректан“ начин. Дакле, што су разлике мање, могућност увреде и стварања шаблона су већи.

Словени су као бројна и шаролика група заузели значајно место како у историји света тако и у драмама угледних аутора. Писци енглеског говорног подручја писали су касније (у односу на европске писце) и са мање интензитета о Словенима. Невелико интересовање може се објаснити како географском удаљеношћу тако и примарним политичко-економским интересима држава енглеског говорног подручја. Мотив за писање овог рада лежи у претходно наведеним чињеницама. Тема се, наравно, може назвати „свежом“ или „интригантном“, али прави разлог њеног избора лежи управо у чињеници да се посредством тих драма може схватити и друштвено-политичка клима у којој су настале. Самим тим се може допринети и схватању данашњег положаја словенских народа у односу на земље енглеског говорног подручја.

Временски распон анализе и истраживачки поступак

Година 1878. узета је због тога што после Берлинског конгреса и Јужни Словени (неки од њих и у својим обновљеним независним државама: Србија, Бугарска, Црна Гора), поред Источних и Западних Словена, ступају на историјску сцену. Самим тим Словени почуњу да привлаче пажњу британске и америчке штампе, те штампе у британским доминионима. На Јужне Словене до Берлинског конгреса 1878. године европска, а нарочито британска штампа, није обраћала посебну пажњу и сматрала их је делом масе поданика Османске империје и Аустроугарске царевине. Интензивније исељавање Словена у САД, а доцније и у Канаду, Аустралију, Нови Зеланд, Јужну Африку и, у мањем обиму, у Велику Британију, започето средином XIX века, добија на замаху крајем XIX века. Самим тим могуће је, почевши са 1878. годином, пратити развој стереотипа Источних, Западних и Јужних Словена у делима аутора са енглеског говорног подручја.

Због распада Совјетског Савеза и Југославије и промене у третману Словена у драми, као други граничник узета је 1990. година. С обзиром да не постоји

потребна историјска дистанца у односу на сукобе на Балкану и у Совјетском Савезу током деведесетих година двадесетог века, 1990. година не представља границу времена кад су драмски текстови предвиђени за анализу настали, већ границу времена у које је смештена радња драме.

Драме су анализиране компаративном, историјско-социолошком методом. У раду је, са ослањањем на наведени метод, потребна пажња посвећена посебним историјским контекстима како времена која су у комадима приказана тако и времена у којима су комади писани. Основни извор за истраживање је сам драмски текст, који је подвргаван наведеном поступку.

Основни подаци о драмама

Ради лакшег праћења приказаног материјала потрудићу се да у овом поглављу изнесем кратак садржај комада и да објасним начин њиховог настанка, што ће доцније бити допуњено подацима у поглављу под називом *(Не)историчност*, будући да су комади настајали у одређеним друштвено-политичким околностима које су представљале последицу крупних ломова у историји или су се догађаји из даље прошлости преламали кроз призму времена када је комад писан. Практично, тражена је веза између светова удаљених стотину и више година. Напомињем да су комади распоређени хронолошки, по времену када су настајали. Они се, по територијама на којима Словени живе, могу поделити на комаде који говоре о Словенима у њиховим постојбинама (*Мушкарци и оружје* и *Катарина Велика* Џорџа Бернарда Шоа, *Словени!* Тонија Кушнера, *Лето*, Едварда Бонда) или у имагинарним државама које подсећају на реалне (*Анајанска* Џорџа Бернарда Шоа), емигрантима (*Никола Карен Клами*, *Улица поделе* Стива Тешића, *Борба* Милорада Мрачевића, *Инки* Рине Гроф) и припадницима друге (треће) генерације емиграната (*Трамвај звани жеља* Тенеси Вилијемса, *Коса* Џером Рагни/Џејмс Радо).² Наравно, постоје и одступања унутар класификованих драма: у *Лету* се, као и у *Улици поделе*, упоредо појављују и припадници прве и друге генерације емиграната. Индикативно је да су Словени најмање заступљени као пуноправни грађани земаља које су населили њихови преци, а највише као неприлагођени емигранти и становници далеких, егзотичних земаља које су углавном карикатурално приказане. Самим тим комични, фарсични и

² Shaw, George Bernard, *Arms and men*, London, 1984; Šo, Džordž Bernard, *Katarina Velika* (шапирографисани текст из библиотеке ФДУ); Kushner, Toni: *Slavs! Thinking about longstanding problems of virtue and happiness*, New York, 1994; Bond, Edvard, *Leto: evropski komad*, Beograd 1983; Shaw, George Bernard; *Annajanska-the Bolshevik empress*, London, 1984; Клами, Карен А., *Никола* (текст у поседу Љиљане Седлар-Богоеве); Tesic, Steve, *Division street*, New York, 1981; Мрачевић, Милорад, *Borba*, Belgrade, 1998; Groff, Rinne, *Inki*, 2001 (електронски текст у поседу аутора чланка); Vilijems, Tenesi; *Tramvaj zvani želja*, Beograd 2002; Džerom Ragni/ Džeјms Rado, „Kosa“, у: Тирилов, Јован – сакупљач, *Pre i posle „Kose“*. *Savremena američka drama*, Beograd 2002.

гротескни елементи доминирају у већини драма, са изузетком *Трамваја званог жеља*, *Косе* и *Лета*.

Менталитет

Менталитет је у случају драма које су подвргнуте анализи, коришћен као „зачин“ драме, али је и представљао шаблонску основу ликова. Све то је олакшавало процес писања драма. При томе би требало нагласити да менталитет Словена који се појављују у драмама није аутентичан, већ појачан, театрализиран, изафектиран менталитет, који се самим тим претворио у стереотип.

Да би се схватило стање нечијег духа често је неопходно сагледати његову појаву. Физичка појава Словена је, с једне стране, импресивна (снажна, привлачна), а, с друге, несразмерна идеалу „античке лепоте“. Но, лепота без правилног одржавања губи доста на својој дражи. Тако се треба сетити древних позоришних примера за ружење лепоте, неуредност и прљавштину. У елизабетанском позоришту је, тако, рашчупана, неуредна коса сугерисала лудило, док је необријаност објашњавана једино жалашћу у породици, у супротном се сматрала одбојном, неприродном.³ Прљава одећа и тело обележавали су најниже класе (сељаке, лумпенпролетаријат), те и алкохоличаре и простаке.

Као снажна, упечатљива слика која говори о словенској неуредности намеће се аутоматски карикатура краља Петра Првог Карађорђевића, који је у низу немачких хумористичких часописа пре и за време Првог светског рата приказиван, као и остали Срби уосталом, са торбом шареницом на којој се налазио мотив буве, те и у ситуацијама у којима му буве и ваши испадају из косе. Најдегугантнија је карикатура која приказује Петра Првог Карађорђевића који се чеше од бува, вероватно, у одрпаној ноћној хаљини, с једном руком на леђима и другом руком на задњици.⁴ Вероватно је таква серија карикатура настала на основу записа по којима се Карађорђе Петровић после боја с Турцима одмарао у хладу дрвета док му је слуга чистио косу од бува и вашију. Непрактичност и запуштеност Словена нашла је своје место и у забелешкама Вестове: „склонији су да седе и гледајући неред расправљају о његовој суштини него да га поспреме“.⁵

Било како било, на двору Трећег Рима, у *Катарини Великој*, столује кнез Потемкин, распојасан, раскопчане кошуље, луд од алкохола. Његова кошуља је истовремено салвета, марамца за нос, крпа за сто и све друго по потреби, али понајмање одело које представља високог државног званичника. Такав човек,

³ У западној Европи бријање постаје „ин“ у XII веку, док мушкарци источне Европе, посебно Руси, до пред крај XVII века, кад ту моду окончава Петар Велики, пуштају дуге браде јер је то у складу са хришћанским уверењем да не треба „поправљати“ дело божје, али и због тога што браде представљају симбол мужевности.

⁴ Ристовић, Милан, *Црни Петар и балкански разбојници*, Београд 2003, стр. 14.

⁵ West, Rebecca, *Crno jagnje i sivi soko. Putovanje kroz Jugoslaviju*, Београд 2004, стр. 225.

приказан као медвед у прљавом оделу, тешко је могао бити најмоћнија особа (после царице, наравно) у Руској империји. Наспрам њега је, наравно, углађени и дотерани енглески официр Едстестон. У *Мушкарцима и оружју*, сто година након епохе Катарине Велике, хигијенске навике Словена остале су непромењене. Рајна тако објашњава Блунчлију да „имућни Бугари перу руке скоро сваки дан“⁶, а мајор Петков својој жени Катарини, у вези с њеном прехлађеношћу, одговара да је болесна јер „пере врат сваког дана“.⁷ Петков је свестан „злих, магијских“ дејстава воде, те тврди да је његов отац био најдуговечнији човек у Бугарској (живео је 98 година), а да се никад у животу није окупао. Петков се купа једном недељно „да би сачувао позицију“.⁸ Петков, иако аристократа, има једну једину кошуљу, па седи у поткошуљи чекајући да му жена ту кошуљу окрпи. Стен Ковалски се, без зазора, пресвлачи пред женама у кући и често се осећа на дуван и алкохол, а његови манири за столом, гласно гутање хране и трпање у уста, делују крајње одбојно.

Словенска преосетљивост и импулсивност такође су интензивно експлоатисане. У овим драмама често су приказане као стања блиска хистерији, нешто што након извесног времена обузима како оног који је „полудео“ тако и његову околину. У *Катарини Великој* се током целог комада Руси грле, љубе, вређају и опраштају једни другима, уз често коришћење тепања „мајчице“, „лепотице“, „голубице“, „баћушка“, „мили мој“, „предраги мој“. Оваква емотивност импресионира Катарину и она пита Едстестона: „Чудите ли се још што Русију волим више но ма коју земљу на свету?“⁹ Заправо, та емотивност је толика да уноси забуну код Енглеза Едстестона, који никад не зна кад је искрена, а кад лажна, а западњаке подсећа на оријенталне дворове. Превелика блискост делује нехигијенски и непристојно када вам се неко уноси у лице, додирује руке, рамена или вас чак, кад треба хитно да дођете код царице у аудијенцију, носи на сопственим рукама, као Потемкин.

Оријент је, по Саиду „безмало европски изум“¹⁰ и представља необично, романтично место које чине земље Леванта, Персија, Блиски исток, Египат, Византија, Турска, те земље које су некад биле под Турском или Византијом. Предрасуда је Запада, наставља Саид, да те земље (у које су убројане земље Јужних и Источних Словена) настанују људи „лишени енергије и иницијативе“ и „склони подлом ласкању“.¹¹ Но, Вестова, упркос оријенталној спољашњости Балкана (Сарајева), примећује да цео град изгледа као бал под маскама, а

⁶ Shaw, G. B., *Arms and men...*, стр. 32.

⁷ Shaw, G. B., *Arms and men...*, стр. 39.

⁸ Shaw, G. B., *Arms and men...*, стр. 39.

⁹ Šo, Džordž Bernard, *Katarina Velika*, стр. 96.

¹⁰ Said, Edward V., *Orijentalizam*, Beograd, 2000, стр. 9.

¹¹ Said, E. V., *Orijentalizam...*, стр. 55.

становници су Европљани прерушени у Оријенталце, њихова физиономија се разликује од азијске, то јест: „Изгледају мање оријентално него, рецимо, Латини“.¹² Можда се разлог одбојности Западњака може једноставно дефинисати у примедби возача Ребеке Вест, Немца, фолксдојчера: „Словени су (му) изгледали луди и у превеликој мери предати животу“.¹³

У *Мушкарцима и оружју* све кипти од емоција и митоманије. Тако је Рајна страствена, самоуверена жена, која на почетку комада стоји на балкону, као да прижељкује да се до ње узверу привлачан мушкарац, што се с Блунчлијевим доласком и догађа. Лука лако заводи Сергеја Саранова, али истовремено сипа импулсивне, неконтролисане увреде на рачун свог дотадашњег љубавника, средовечног Николе. Саранов је спреман да због Рајне оде на дуел са Блунчлијем. Сергеј Саранов је тактички сулудо водио јуриш бугарске коњице на српске митраљезе и артиљерију.

У предговору *Словена*, у упутству глумцима, постоји чак и јасна напомена аутора која се тиче брзоплетости и импулсивности Словена који: „сви више говоре него што размисле па кажу!“¹⁴, те да треба да се осети „словенска страст“, а причљивост прелази у метафизику: „језик им је све; као и политика; као и ваздух који дишу; као љубав“.¹⁴ Уживање у тузи такође је везано за превелику словенску импулсивност, па пијани Пополитов закључује: „тужни смо, а то је спиритуални тужни гениј словенског народа“.¹⁵ Језик најстаријег болшевика на свету Антеделувијановича препун је увреда и маштовитих поређења, он велича и проклиње, његова душа се током тог говора трансформише на десетине начина. Потреси који разарају комунизам осећају се целим телом, па тако неки од чланова Политбироа умиру због разочарања, док неки, „правећи велике корак“ добијају повишени крвни притисак или чак умиру.

Брзоплетост је очита и у изјавама Инки: она отворено говори о томе како је чула своје послодавце да воде љубав и она тај њихов чин зове „Ох, Боже“. Брзо им се, не размисливши о томе какви су, поверава и открива целу своју прошлост. Задивљују је све иностране ствари, брзо преузима сленг, а омиљена личност јој је боксер Мухамед Али. У *Улици поделе* словенска преосетљивост достиже екстремни ниво: Јован се понаша као хајдучки харамбаша – упада кроз прозор Крисовог стана, малтретира га, уцењује, прети убиством, пуца у његова кола због освете, а кад одустане од дизања Крисовог стана у ваздух, он зубима кида фитиљ своје бомбе, те тако зауставља детонацију.

Словени су приказани и као изразито сексуална бића. Већ сам опис Стенлија Ковалског говори о томе, али он такође слободно говори о бројним авантурама

¹² West, R., *Crno jagnje i sivi soko...*, стр. 233.

¹³ West, R., *Crno jagnje i sivi soko...*, стр. 205.

¹⁴ Kushner, T., *Slavs!...*, стр. 74.

¹⁵ Kushner, T., *Slavs!...*, стр. 100.

са разним женама које је упознавао као трговачки путник. Он је еротоман и мизогин. Не суздржава се од било које прилике у којој би утолио своју похоту, па макар то урадио и силујући сестру своје жене. Потемкин је, иако средовечан, и даље царичин љубавник; упркос алкохолизму и неуредности, он и даље поседује анимални магнетизам, на који Катарина није имуна чак и онда кад је привлачи ни најмање анимални Едгестон, којег види као љубавника кавалера који јој је потребан. Катарина Велика не оклева да ухапси Едгестона само због тога да би га држала у својој соби, дирајући његово тело голим стопалом.

Буковски из *Косе* обожава девојке и представља великог миљеника жена у хипи комуни. Јован из *Улице поделе* као да долази из Дворниковићеве *Карактерологије Југословена*: „сам полни нагон, као витални нагон, снажно је развијен у свих балканских Словена“.¹⁶ Наиме, Јован заводи Крисову жену у трену, након три реплике, а његово држање, речи доводе је до екстазе, те се може рећи да он има словенске привлачности, али да је због поигравања са стереотипима Јован, на интервенцију писца, добио понешто од латинских заводника. Иван из *Борбе* стално размишља о девојкама и плаћа проститутку упркос „партијској дисциплини“ и супрузи коју је, са децом, оставио у Југославији. И други протагонисти *Борбе* су у сталној потрази за женама: удварају се Канађанкама (упркос наводној могућности депортације), шведским емигранткињама, Украјинкама...

Занимљиво је да су словенске жене, из земаља Совјетског Савеза, у овим комадима по својој сексуалности блиске мушкарцима. Анајанска носи униформу. Инки је у сексуалном односу са Грегом више мушко но женско. Бонч-Бруевичева из *Словена* је „женско“ у вези са Глебовом, која се понаша као мушкарац. Сушта супротност овом „амазонском прототипу“ је Ксенија из *Лета*, модискиња која ужива у сећању на то како је мушкарце остављала без даха и завела свог супруга. Нађа из *Улице поделе* је *contradictio in adiecto* на две ноге, заљубљива, емотивна, посвећена Крису, „дроља, али не курва“, „она која има макрое, неколико њих, а не они њу“.

Посебан пример сексуалности је лик Николе Тесле у *Николи*: њега обожавају жене из високог америчког друштва, привлачне, неатрактивне, удате и неудате, али он остаје хладан на њихова удварања. Додуше, питање његове сексуалности, хомосексуалности, или чак асексуалности, бесполности, престаје да важи кад на крају комада откривамо да је редовно посећивао јавну кућу, која се налазила недалеко од његове лабораторије. За те „визите“ нико није знао, јер је желео да сачува добар „медијски имиџ“. Тесла је занимљив и стога што не спада у стереотипне словенске ликове: он ретко кад губи контролу над собом, повучен је, мистериозан, ексцентричан. Његова атипичност се, додуше, може одредити као нимало неочекивана, јер постоје крајности Динараца, могу имати „много таштине, пргавости и жустрине“, али ако су образовани, истрајни,

¹⁶ Дворниковић, Владимир, *Карактерологија Југословена*, Београд 2000, стр. 377.

онда су „бестелесни, културни људи“.¹⁷ Тесла је и узет као пример ове друге категорије Динараца, док су му антиподи Карађорђе, као изразито виолентни Динарац и виолентни Динарац политичар из ерске подгрупе Милош Обреновић. Та виолентност и борбеност је, у свом екстрему, живописно осликана речима црногорског официра и дипломате из XIX века Јована Поповића Липовца: „циљ његовог [Црногорчевог] одрастања није капитал, него да што већи број непријатеља пошаље у Мухамедов рај“.¹⁸

Силовитост, насилност је такође део слике о Словенима. У *Катарини Великој* се Потемкин туче са гостом који тек што је ушао у његову собу, чисто да би „одмерио снаге“, а припадници царске гарде се кошкају са свима, али се плаше Едгестонове супруге и храбри су једино кад су заједно. Мушкарци из *Словена* редом су кукавице и, са Буковским који идући линијом мањег отпора одлази у војску, представљају изузетак у низу стереотипа.

С друге стране, примери словенске храбрости и агресивности далеко су бројнији: од мирноће с којом Рајна разговара са страним официром који се крије у њеној соби, до Сергејеве, помало оперетске борбености у *Мушкарцима и оружју*. Не треба сметнути с ума ни ужасе које су починили Бугари убијајући српске војнике, тако да су Србе, који су се сакривали на стоваришту дрва спалили бугарски запаљиви меци који су изазвали пожар у којем је туче српских војника изгорело. Кад бугарска војска улази у Драгомански кланац, све жене у кући се сакривају од њих, јер очекују да ће бити силоване од својих разбеснелих саплеменика, а самопоуздање им се враћа тек кад у кућу уђе цивилизовани официр, који је Рус. Анајанска преживљава револуцију, губитке, одмерава снаге са војницима и генералом, не оклевајући. Јован из *Улице поделе* велики је кавгација и он плански провоцира Роцера да каже: „Yugoslavia is suck champion of Europe!“ („Југославија је европски шампион у трулости!“) и следи Јованова реплика: „Now I kill you!“ („Сада ћу те убити!“).¹⁹ Борбеност радника из *Борбе* проистиче из њихове класне непомирљивости, сиромаштва, идеологије, али неки од њих, као Милош и Митар, имају и ратно искуство, први из српске војске у Првом светском рату, а други из устанка Беле Куна у Мађарској. Стенли Ковалски је амерички ветеран из Другог светског рата, један од ретких који су преживели из његове јединице, борбен, храбар, чест учесник кафанских туча. Никола Тесла поседује научничку одлучност и истрајност, често живи тешким животом, окружен непријатељима и упркос томе издржава све наметнуте терете. Сличну, стрпљиву, пасивну врсту храбрости поседује Марта из *Лета*, која је два пута стоички примила смрт: први пут осуду на смрт у Другом светском рату и други пут кад умире од болести лимфних жлезда.

¹⁷ Цвијић, Јован, *Антропозеографски и етногеографски списи*, Београд 1987, стр. 188.

¹⁸ Поповић-Липовац, Јован, *Црногорац и Црногорка*, Подгорица 2001, стр. 45.

¹⁹ Tesic, S., *Division street...*, стр.76.

Оно што се намеће као закључак јесте да је словенски свет остао писцима енглеског говорног подручја до данас менталитетски необјашњив. Извесно је једино то да су било каква одступања од конвенционалног, британског начина комуникације била неприхватљива било где, осим на позоришним даскама, а све у духу добре забаве. Један део драма, нарочито Шоове, тежиле су искључиво хумористичном ефекту, те величању енглеских вредности, које су се супротстављале локалним, словенским. Други део драма је значао врсту социјалистичке самокритике (Кушнер), или коришћење словенских земаља, те словенских актера да би се приказали проблеми земље аутора или чак читавог света, као што је то био случај са Бондовим *Летом* или *Борбом* Мрачевића. Тешић је својим иронијским поступком дошао до развијања симпатија према наизглед стереотипним ликовима и на тај начин довео до рушења свих предрасуда, јер ће носиоци нове, мирне светске револуције бити и троје Словена: Јован, његова ћерка Нађа и госпођа Бручински. Ипак, генерални је утисак да су Словени са ауrom другачијих, фасцинантних и истовремено застрашујућих обележили највећи део драма у којима се појављују. Све у свему, наведене драме Словене представљају као народ који је занимљиво гледати на сцени, али је у „реалном животу“ боље избегавати познанства с њима.

(Не)историчност

Бројни биографски подаци, били они аутентични или модификовани стварни подаци (Никола Тесла), те подаци који су „домаштани“ (Инки) у овом се чланку третирају као историјски подаци о одређеној особи. Наиме, релевантни и ирелевантни подаци говоре ако не истину о особи о којој је реч, онда бар посредно указују на побуде аутора, те на менталну и друштвено-политичку климу времена у којем је драма писана.

Шоов комад *Мушкарци и оружје* обрађује српско-бугарски рат 1885–1886. године. Сва лица у том комаду су, наравно, измишљена, а кућа у којој и испред које се догађа радња, смештена је у Драгоманском кланцу. Мотиви за рат нису јасно означени. Нема помена о сукобљеним интересима Бугарске и Србије, о уједињењу Бугарске, које је угрожавало српске планове.

Основни датуми и локације битака поштовани су у овом комаду, и детаљи: бугарске и српске униформе, бугарска газдинска кућа која у себи садржи помало и од Истока и од Запада. У пренесеном значењу, Шо је био у праву кад је у српску и бугарску војску „убацио“ аустроугарске, тј. руске официре, сугеришући да су ове силе ратовале преко балканских народа. Но, историјска је истина да у српској војсци није било аустроугарских официра, те да у бугарској војсци за Бугарина није био највиши чин мајор, како стоји у драми.

Аутор је, дакле, сугерисао да су споменуте силе умешане у српско-бугарски рат. Нарочито је илустративан коментар у којем се наглашава да до рата не

би ни дошло да није аустроугарских, тј. руских официра, као да су оба народа била неспособна да се боре за своје интересе.

Да низу нетачних података још нема краја, говори и чињеница да је Шо на самом почетку писања комада био уверен само у две ствари: комад ће бити љубавна прича и у њему ће митраљези имати значајну улогу. Судар двеју војски, бугарске и српске, приказан је трагикомично – не зна се да ли су глупљи Бугари који јуришају на српске митраљезе и ризикују да буду збрисани за неколико минута, или војно неукији Срби, који су снабдели своје митраљесце муницијом неодговарајућег калибра. Овако описан јуриш бугарске коњице не постоји у бици на Сливници, јер у то време Србија није имала митраљезе, који су били веома скупи, па самим тим бугарска коњица сигурно није јуришала на њих.

У *Катарини Великој* садржано је чудно замешатељство истине, ауторског домаштавања, те трачева Европе друге половине XVIII века. Дакле, Катарина Велика је у основним цртама приказана тачно. Немачког порекла, само формално православка, поборник просветитељства (додуше, више на речима, него у практичној примени просветитељских постулата), привлачна, заводница, све су то фрагменти историје који су овде поштовани: и царичино „радохоличарство“ и спремност на целодневне аудијенције имају подлогу у историји, јер је у једном Катаринином запису остало и следеће: „примам често и људе за које сам једва чула“.²⁰

Но, либералност Катарине Велике била је само „димна завеса за њене реакционарне погледе“²¹, док је испод светле, окићене друштвене фасаде налик Потемкиновим селима, „цветала корупција“.²² Понешто од њене ауторитарности види се у самој чињеници да отима Едестестона. Корупцијом се позабавио и Шо, приказујући царичине гардисте као поткупљиве, оне који ће вас за неколико рубаља одвести до царских одаја.

Занимљиво је и то да се Катарина Велика распитивала за искуства Британаца са америчким ратом за независност, вероватно у жељи да се обезбеди од наредног устанка који би, по снази и бројности, могао надмашити Пугачовљев. Едестестон се на више места у комаду спомиње као „херој са Банкер Хила“ (Bunker Hill), места првог сукоба побуњеничких америчких и британских снага, 1775. године. Додуше, тај сукоб Едестестон приказује као победу Британаца, што он, у суштини, није био.

Колико далеко може отићи ауторска машта говори и чињеница да је кнез Потемкин без икаквог аргументованог доказа претворен у неспособног, алкохолисаног, једнооког пропалицу. Историја је Потемкина запамтила као вероватно

²⁰ Kamenskii, Aleksandr B., *The Russian Empire in the 18th century: searching for a place in the world*, New York 1997 стр. 204.

²¹ Kamenskii, A. B., *The Russian Empire...*, стр. 205.

²² Kamenskii, A. B., *The Russian Empire...*, стр. 241.

царичиног љубавника, али и способног војсковођу и неуморног дипломату, који је нарочито важну одлуку одиграо приликом освајања Крима 1787. године. Термин „Потемкинова села“ настао је управо на овом полуострву. На слици посвећеној заузећу Очакова од Турака, Потемкин је приказан као средовечан, висок, снажан човек, надменог држања и снажног, орловског носа.²³ Слика је, за епоху у којој је створена, урађена прилично реалистично и не открива једноокост или било коју другу врсту физичке деформације.

Анајанска је написана непосредно после избијања Октобарске револуције. Међутим, земља „Беотија“, у којој се збива радња, је „провидна маска“ Русије. Анимозитет старих генерала према превратничким поручницима и овде је приказан тако да добије и верско-етничку ноту, јер је револуционар Шнајдекинд Јеврејин, а генерал Штрамфест немачког порекла и не крије свој антисемитизам и предрасуде о томе како су Јевреји криви за револуцију, као њене директне вође и инспиратори. Описан је и хаос, неспособност генерала да добију једну једину битку, лош морал трупа, дакле све одлике руске војске која је током 1917. године трпела енормне ударце у људству и техници. Оно што је занимљиво јесте то што је Шо, измишљајући Анајанску, на неки начин „предвидео“ трачеве о једином члану царске породице који је преживео масакр большевичких ликвидатора – принцези Анастасији. Приче о томе како је она живела дуго као сељанка на колхозу, заљубила се у револуционара, побегла у Париз, или чак издала породицу и стала на страну большевика, настале су после извођења овог комада. Но, то би могао бити и само случајан стицај околности.

Борба Милована Мрачевића дело је које је, у односу на претходне драме, много историчније. У Ванкуверу је заиста постојао посебан огранак синдикалне организације који су чинили југословенски емигранти. Југословенски огранак Радничке комунистичке партије Канаде основан је још 1924. године, али је убрзо расформиран.²⁴ Радња је смештена у 1931/1932. годину и верно приказује дух времена и контрасте у тадашњем друштву. Тачно су описани и сукоби демонстраната и полиције, те етнички шаролик састав радника. Не треба заборавити ни спомињање Краљевине Југославије, Шестојануарске диктатуре, „истинског“ конзула Сеферовића, те процес који је у то време вођен против синдикалних вођа. У том комаду су у реалне, историјски тачне околности, смештени фиктивни ликови југословенских емиграната.

Свет радничких насеља описан је и у *Трамвају званом жеља*. Њу Орлеанс после Другог светског рата је етнички мешовита средина у којој са Пољацима, Ирцима, Јеврејима живе Латиноамериканци и Афроамериканци. С друге стране,

²³ Слика објављена у књизи: Kamenskii, A. V., *The Russian Empire...*

²⁴ Лукић-Крстановић, Мирослава, *Срби у Канади. Живот и симболи идентитета*, Београд 1992, стр. 50.

као припаднице супротног „табора“ су Стела и Бланш Дибоа, потомци хугенота, без свести о различитостима. Тако у разговору са Стелом Бланш закључује:

„Б: А Стенли, хоће ли то бити у реду?

С: Знаш, Стенли је Пољак.

Б: А, да, они су нешто као Ирци, зар не?

С: Па...

Б: Само нису толико... култивисани?²⁵

Непознавање разлика међу етничким групама драстично је, те се у перцепцији многих Ирци и Пољаци преко католичке вере повезују у један народ. Доказивање своје припадности Америци је, наравно, снажније код оних које су целог живота кињили због њиховог порекла и мора бити јаче и гласније од доказивања неког „домороца“, што потврђује и реплика Ковалског: „Ја сам стопроцентни Американац, рођен сам и одгајен у највећој земљи на свету и поносим се тиме, према томе немојте више да ми говорите да сам Пољак!“²⁶ Из ових речи осећа се и страх Ковалског – он је као припадник етничке и верске мањине исмеван и омаловажаван. Не би требало заборавити да је, након Другог светског рата, у време америчког „лова на вештице“, свака, па и далека генетска веза са земљом иза „гвоздене завесе“ сматрана сумњивом.

Као представник новог света, Ковалски се показао као вишеструко снажљив: успео је да, после повратку из рата, задржи посао и напредује према средњој класи као успешан трговачки путник. Многи амерички војници који су се вратили кућама нису задржали своје послове, или су отишли „степеницу ниже“. Иначе, Ковалски је био један од петорице из целе чете који су имали среће да преживе искрцавање код Салерна 1943. године и из рата је изашао као одликовани водник артиљерије.

Време „лета љубави“ 1968. године у *Kosci* је, у политичком смислу, било обележено можда и са мање љубави него двадесет година пре њега. Наиме, пред почетак већег америчког ангажовања у Вијетнаму, за време председника Кенедија (1961–1963) „незапослених је било 4,5%, економија је била напредна, младост Америке је била на помолу златног доба. Нико није знао да је једна ера у америчкој историји завршена“.²⁷ Од лета 1967. године месечно је мобилисано 30.000 Американаца, а до тада их је већ било погинуло 13.000.²⁸ Стизале су и вести о ужасним масакрима над вијетнамским цивилима, стотинама хиљада тона

²⁵ Vilijems, T., *Tramvaj zvani želja...*, стр. 16.

²⁶ Vilijems, T., *Tramvaj zvani želja...*, стр. 84.

²⁷ Kaiser, David, *American Tragedy, Kennedy, Johnson, and the origins of the Vietnam War*, Massachusetts 2000, стр. 483.

²⁸ Herring, George C., *America's longest war. The United States and Vietnam 1950–1975*, Kentucky 1979, стр. 173.

бомби бачених на Ханој и о хиљадама литара отровних „оранж“ дефолијаната који су тровали како Вијетнамце тако и америчку војску.

Хипи покрет, у бити антисистемски и пацифистички, држава је сматрала страним ткивом, екстремно левичарским, те стога опасним, будући да је фобија од „дрвене опасности“ постојала у САД још од читавог низа суђења, која је после Другог светског рата организовао сенатор Макарти (McCarthy). У ствари, пошто никад није имао чврсту организацију, „тврдо језгро“ и једног, јасно профилисаног вођу, покрет је представљао низ „комуна“, али и појединаца који су га симпатисали, али, истовремено, водили „конвенционалне“ животе.

Занимљиво је да између крајолика Њу Орлеанса и Њујорка, где се догађала радња *Косе* постоји велика сличност: и Флашинг, Квинс (Flashing, Queens) и четврт у којој живи Стенли Ковалски квартови су ниже средње класе, настањени етнички шароликим становништвом, а мештане подједнако запањује долазак Бланш, као што хипике из Квинса чуди долазак туриста који би да се фотографишу с њима, као да су локална градска атракција. Наравно, у приказивању живота хипи комуне нису изостављени ни коришћење ЛСД, „слободна љубав“ (ванбрачна деца, Бергерова заљубљеност у све и свакога) и окренутост природи, слободи.

Постоји и велики број асоцијација на политику: Бергер позива Буковског да спали војничку књижицу (што је јавно чињено на антиратним демонстрацијама), позивање на наводну хомосексуалност, која је такође ослобађала војске, те бекство у Торонто. Занимљива је и сажета дефиниција вијетнамског рата: „Војна обавеза је кад белци шаљу црнце да ратују са жутима да би одбранили земљу коју су отели од црвенокожаца.“

Порекло Клода Буковског, неодређеног до краја комада, одређеног мање његовим коренима, а више хтењима, нејасно је. Да ли је Буковски (вероватно рођен 1950. године у Манчестеру) потомак неког војника пољске Армије Крајове Владислава Андерса, који је после Другог светског рата остао у Великој Британији, или америчког војника пољског порекла који је служио војску у локалној бази, ирелевантно је за причу. Битно је да се Буковски осећа двоструко измештеним, јер је рођен у страниј земљи, а није пореклом из ње, и припада Америци, али не потпуно. Он зна да није спреман за хипи живот: „не могу да живим по улицама од данас до сутра“²⁹ и има једну тежњу: „хоћу да имам пуно пара“.³⁰ Самим тим Буковски се повинује мобилизацији да би преживео, иако то може да га кошта живота. Буковски, ако се изузму физичке особине, није стереотипан Словен, већ усамљено, несигурно људско биће.

²⁹ Džerom R./ Džejms R., *Kosa...*, стр. 480.

³⁰ Džerom R./ Džejms R., *Kosa...*, стр. 480.

Након хипи револуције уследила је рецесија седамдесетих, распад покрета. Многи од некадашњих хипика и левичара, анархиста данашњи су политичари, власници енормних корпорација. Бунтовници су тада постали *out*, а јапији *in*.

У *Улицы поделе*, смештеној у 1980. годину, Крис, као бивши члан хипи покрета, сања да се поново побуни. И Крис, као и Клод, жели да има новац, он бира регуларан посао и намерава да постане јапи. У идеју слободе на којој је Америка заснована, тачније требало је да буде заснована, Крис, рођени Американац, више не верује. Парадоксално, у ту идеју верују они који су се родили у другој земљи, а њих представља Јован, српски ресторатер, који резигнирано поручује: „Волим Америку, али Америка не воли мене!“ Он није политички опредељен, већ жели да скрене пажњу Америци на њене проблеме и стога штампа новине *Српско сунце* (*Serbian Sun*) у својој штампарији у подруму. Криса напада узвикујући: „Убићу радикала!“, јер он је за „радикале“ (левичари у Америци), а да не схвата шта реч „радикал“ значи. Ако се нешто може наслутити, онда је извесно да се код Јована издваја патријархалност оличена у фрази: „In Old Country papa gets respect!“ („У старом завичају отац је био поштован!“).³¹ Јованова ћерка Нађа такође је заинтересована за промену и из њене дезоријентисаности потиче и њена промискуитетност. Она представља акцију, младост, живот, али и Крисову инспирацију.

Бондово *Лето* има два плана: садашњи, тј. време догађања драме, почетак осамдесетих година прошлог века и прошли, Други светски рат, који стално постоји у разговору. На Балкану ране из Другог светског рата и стари анимозитети још нису зацелили. Но, етнички сукоби нису у жижи ове драме већ идеолошки, класни. Тако је Југославија, у Ксенијиним очима, земља пуна ружних, неуредних хотела, ужасних дискотека, а плаже су пуне пикаваца које остављају туристи. За Бонда је Ксенија представница бивше, збачене класе, којој смета све што може и заличити на позитивну промену у њеној земљи. У себи никад није и неће опростити комунистима који су јој судским процесом и робијом уништили оца. Ксенијин отац је био богаташ којег су се више плашили него што су га волели, локални индустријалац који је једном приликом због забаве „ловио“ злочинца, изигравајући закон. Иако је сарађивао са комунистима и достављао им планове Немаца, он је остао омражен, јер му, као „класном непријатељу“ нису веровали. Ксенија је, ослањајући се на очеву наводну блискост са Немцима, успела да избави своју служавку Марту. Ипак, Мартина мржња према вишој класи није се угасила, што речито показује следећа реплика: „И кад су љубазни и слободоумни, богати мисле само како да управљају.“³²

Бонд није случајно изабрао Југославију, земљу при врху европске листе погинулих у Другом светском рату. У тој земљи су постојали јаки идеолошки и

³¹ Tesic, S, *Division street...*, стр. 74.

³² Bond, E., *Leto...*, стр. 380.

класни контрасти који су могли у пренесеном значењу да се односе и на Велику Британију. Поред тога, Бонд се бавио немачким „повлачењем“ после рата: острва на којима су били логори без споменика су, што указује на то да власти у Југославији избегавају да „узнемиравају туристе“ или због неких других разлога (међунационалних сукоба?) сакривају број погинулих, док Немац, бивши чувар логора, коментарише: „У Немачкој би ту подигли споменик. Ми имамо много уметника“³³ Немац, успешни бизнисмен који је на море дошао са породицом, без кајања говори о томе како је „убијао ту и тамо“³⁴, наводи масовна убиства, бацање лешева у море, као што наводи спискове артикала, а о партизанима говори потцењујући их, јер су мучки, нефер нападали немачку војску. Он је знао циљ своје војне службе – штитио је богате и моћне. Политика Немачке је, по њему, гледала на сиромашне неаријевце као *Dünger-Volk* (народ-гнојиво), али не и на њихову елиту коју је штитила.

Оно на шта такође указује аутор јесте ужасна неправда на којој савремено европско друштво почива – злостављани у рату живе скромно и сиромашно, а њихови прогонитељи и њихови потомци су богатији но што су били, а нацизам у Европи је још далеко од прошлости.

Куриозитет у вези са логором, спомен-острвом, јесте то што је био намењен, после рата, за утамничавање „народних непријатеља“, међу којима је био Ксенијин отац.

Овакво коришћење казнионичког острва, што је чинио режим, неодољиво подсећа на Голи оток и не би било чудно да је управо то острво било инспирација за Бонда. За Голи оток се везује дуга историја ужаса: од затвора који је Аустроугарска држала за руске заробљенике у Првом светском рату, преко плана генерала Душана Симовића да острво претвори у затвор за комунисте, до „Медитеранског Гулага“ у Титовој Југославији.

Распад Совјетског Савеза и комунистичке идеологије описани су у комаду Тонија Кушнера *Словени!*. Долазак Михаила Горбачова на чело Партије и државе, „перестројка“ и „гласност“ описани су у имагинарној седници совјетског Политбироа у Кремљу 1986. године на готово карикатуралан начин: „Владе земаља Источног блока жуделе су за најновијом техником са Запада, а њихова омладина није ништа мање желела да набави цинс, слуша поп музику и проба *цанк храну*“.³⁵

Сам назив комада *Словени!*, иако је реч само о једном делу Словена, Русима, говори не само о честом спомињању „словенског генија“, „емотивног“, „тужног“, песничког. Занимљиво је да је Кушнер у црнотуморном маниру, при-

³³ Bond, E., *Leto...*, стр. 67.

³⁴ Bond, E., *Leto...*, стр. 68.

³⁵ Лонгворт, Филип, *Стварање Источне Европе. Од преисторије до посткомунизма*, Београд 2002, стр. 62.

казавши, генерацијски, совјетски Политбиро као руску верзију Ковачевићевих Топаловића, алудирао на стварне односе у совјетском друштву, док су серије напрасних инфаркта совјетских државника алузија на брзе смене на совјетском врху. Тако су совјетски лидери Брежњев, Андропов и Черњенко, у шали прозвани „геронтократија“, умрли један за другим: Брежњев 1982, Андропов 1984. и Черњенко 1985. године. Успех квазиреформисте Андропова, који је наследио неостаљинисту Брежњева, био је „да преплаши владајуће и привилеговане кругове совјетског друштва перспективом промена“, док је Черњенко био „бледа сенка Брежњева“.³⁶ Психоза чланова Политбироа као да је пресликана са страница жуте штампе тог времена: спомињу се тајна знамења, Марсовци, чудовишта у језерима, симболи онога што се сматрало за традиционално руско празноверје. Све то говори, у ствари, о страху од промене, о неумитном крају једне идеологије. Наговештава се такође да ће та година бити пресудна и по хаварији у нуклеарној централи у Чернобиљу, Украјина, у пролеће 1986. године. Та предсказања нарочито се јасно могу видети у визији Антеделувијановича, најстаријег бољшевика, „Црвеног Тиресије“, који грешком попије вотку, прогледа и схвати зашто све иде наопако у њиховом, иначе, атеистичком друштву: Бог је буржуј!

Постоји и једна доза превелике вере у боље сутра, упркос свему. Тако Упгобкин верује да није неопходно да жито долази из Грузије, да се Балкан може ребалканизовати, а Грузија отцепити, што се неколико година доцније и догодило. Превелики оптимизам је фаталан колико и месијанство или превелики песимизам и оно кошта живота Упгобкина, који умире са осмехом на лицу, а чланови Политбироа се питају да ли је видео Бога док је умирао. Ово питање није случајно, јер се Кушнер бавио не толико словенским менталитетом колико чињеницом да је Исток исто колико и Запад остао без идеологије и без религије и да је то осећање са обе стране тада још постојеће Гвоздене завесе преовладало: дезоријентисаност, потиштеност, демотивисаност. Лажна кохезија вере и комунизма види се на икони Сергеја Радоњешког, која неодољиво подсећа на Лењина и, у пренесеном смислу, значи да су „бели“ свеци замењени „црвеним“. Преокрет у идеологији, смењивање једног фанатизма другим добро је оличен у руској пословици: „Натерај будалу да се Богу моли, а он ће и чело разбити!“

Иначе, „пропратне појаве“ овог комада као алкохолизам готово свих протагониста базирани су на чињеници да су већ у „периоду од 1965. до 1980. године производња и употреба алкохола расли 37 пута брже него становништво СССР“.³⁷ Горбачовљеве кампање против алкохолизма и подизање цена хлеба ради веће рационализације стандарда, те могућност подизања чековних књижица – водили су само још већем алкохолизму, производњи домаћег „самогона“,

³⁶ Zinovjev, Aleksandar, *Gorbačevizam*, Beograd, 1990, стр. 13.

³⁷ Zinovjev, A., *Gorbačevizam...*, стр. 19.

глади и опадању стандарда становништва. Парадоксалне су биле и акције које су вођене против ширења наркоманије и хомосексуалности. У таквој ситуацији грађанима се чинило да „капитализам трули, али при том добро мирише“.³⁸ Један од основних проблема „реформи“ био је у чињеници да је совјетском комунизму недостајао динамизам, тј. „реформе су доношене одозго и наметане маси становништва принудно“.³⁹ Заправо, „јавност у раду“, „трезвеност“, „социо-економски развој“, све су то биле старе паролe, а идеолошки гледано, Горбачовљев режим није имао нову „змијску кожицу“ у резерви.

Подизање дезоријентисаног човека у идеолошком друштву мучан је процес, а то се најбоље види на примеру Пополитопова, којем је Партија „и отац и мајка“, како то више пута наглашава. Подизан као сироче, државни питомац, Пополитопов схвата на свом личном примеру да Партија није креирала оно што је било њен основни циљ: боље људе, али га то не омета у намери да се освети својој љубави Глебовој због њених лезбејских склоности. Занимљиво је и то да је, упркос наводној анационалности, вери у братску љубав, у Совјетском Савезу задржано доста од предрасуда према другачије сексуално оријентисаним особама, и Јеврејима. Ново друштво није уништило предрасуде царске Русије, већ их је потхрањивало, а део јеврејске заједнице пресељен је на границу са Кином, у пустињу.

Дакле, Пополитопов не представља ништа друго до карикатуру „*homo sovieticus*“, названог тако по истоименој књизи Александра Зиновјева, човека који је, с једне стране, загледиан у „боље сутра“, слепо одан Партији, надљудски радан, оптимистичан, борбен, пожртвован, али којег, с друге стране „никад не могу тако мало да плате колико мало може да ради“, а „није му страна ни ситна крађа“.⁴⁰

Мушкобањасте жене у *Словенима* нису усамљен случај. Али док су жене у *Анајанској* и *Катарини Великој* митске Амазонке које у себи поседују ноту женствености, јунакиње *Словена*, као и Иринхјатка у *Инки*, последица су западњачких предрасуда. Наиме, за време блоковске епохе сматрало се да су жене СССР-а, као и оне из других земаља источног лагера, радећи „мушке“ послове као што су: полицајац, војник, заваривач, рудар и сл., изгубиле на својој женствености те постале „девијантне“ и доминантне у односу на мушкарце.

Уопште, примера злодела совјетске власти безброј је у овој драми, а један од њих је госпођа Шчастљиви Домик, која је пореклом Литванка, али живи у Сибиру, јер је цела њена породица пресељена, а многи су доцније убијени или су извршили самоубиство. Одмазда Совјетског Савеза над становништвом балтичких република, због подршке дела становника Хитлеровој армији, један је

³⁸ Zinovjev, A., *Gorbačevizam...*, стр. 57.

³⁹ Zinovjev, A., *Gorbačevizam...*, стр. 59.

⁴⁰ (www.wikipedia.org).

од могућих разлога, али је такође истина да су слања у логоре почела у овим земљама одмах пошто их је окупирао СССР 1940. године, дакле годину дана пре „реализације“ плана *Барбароса*. Пресељавања читавих народа, племена, њихова затирања, концентрациони логори, тј. ГУЛАГ, све је то представљало свакодневни миље стаљинистичког режима.

С падом Берлинског зида не престају злочини. Тако је област Талменке у Сибиру, 1992. године, кад се одиграва последњи чин драме, препуна нуклеарног отпада пореклом што из Русије што из САД и развијених земаља Европе. Некадашња сила претворила се у отпад којим круже Роденти, чланови екстремно десне Либерално-демократске странке Владимира Жириновског, чији демагози предлажу борбу против Азијата, кавкаских народа, „тамнопутих“, Јевреја и помоћ више пута спомињаној „српској браћи која се боре у Босни“.

У иронијском епилогу покојни партијски функционери на „оном свету“ не желе да гледају доле, на Земљу, Русију, Руанду, Босну или Кубу. Они су мртви и бесмртни истовремено, дистанцирани од света и верују да је мозак само „вирус у телу“. Намеће се за њих поражавајући утисак да је сва „класна борба“ била само увод за долазак Стаљина и пропаст идеје. Шта радити? Тим речима се комад завршава, али одговора на то питање нема. Нема доброг Запада и лошег Истока или, речима Александра Зиновјева: „У тој комедији једна страна (СССР) заслужује подсмех, а друга страна (Запад) заслужује презир“.⁴¹

Историја појединца је, као што сам навео у уводном делу поглавља, често одличан одраз историје друштва. Тако у судбини Инки у истоименом комаду можемо сагледати мучан пут емигранта у Америци, неуклопљеног у нову средину, а без могућности да се врати у отаџбину где би изнова започео живот. Инки долази у САД средином осамдесетих година прошлог века, осећа се да ће пропасти Источни блок, па емигранти из тог дела света не представљају више неку посебну реткост. Оно што је занимљиво код Инки је и то да је један део њене личности базиран на истинитој особи, тачније: „Имала сам веома блиску пријатељицу коју сам срела у (тада још постојећем) Совјетском Савезу крајем 1980-их. Она је била, на неки начин, углавном лингвистички узор за Инкин глас.“⁴²

О Николи Тесли, научнику српског порекла (1856–1943), написано је много књига, студија, чланака, монографија, које су неретко скретале у сензационализам. Основни проблем на који сам наишао било је питање Теслине одговорности за смрт брата у комаду *Никола* Карен А. Клами. Да Никола Тесла није сносио одговорност за трагедију свог брата Данила (1846–1859) говори чињеница да је у време Данилове смрти имао три године, те убиство није могао ни да смисли, а камоли оствари. Истина је, дакле, следећа: „Нико је имао само три године кад

⁴¹ Zinovjev, A., *Gorbačevizam...*, стр. 158.

⁴² Groff, Rinne, *Inki*, 2001.

је присуствовао несрећном Данетовом паду с коња, али му се та сцена заувек урезала у памћење⁴³. Арапски коњ који је усмртио његовог брата спомиње се и у самом комаду, те братовљева псеудогенијалност. Истина је, додуше, да је његов брат био надарен ученик, те да су његови успеси у школи доцније преувеличавани.

Зашто је ауторка „изврнула“ стварне податке? Највероватније је да је разлог томе лежао у самом америчком позоришту, које се готово искључиво ослањало и ослања на психолошки реализам. Требало је на неки начин објаснити Теслино ексцентрично понашање, а најједноставнији поступак за то било је измислити (пошто није реч о историјском делу, него слободној интерпретацији чињеница) трауму из детињства. Да шок буде већи, Теслин научнички живот, његове зреле године, стварање, људи које је познавао, сви остали елементи из његовог живота обрађени су далеко веродостојније.

Тако су чак и родитељи Теслини – Милутин, православни свештеник, образован, знао је немачки и италијански и поседовао велику библиотеку, и мајка Ђука, неписмена, али виспрана, радна жена посвећена својој деци – приказани у основи тачно. Ауторка је добро приказала и тежњу очеву да сина пошаље на богословске студије, те подршку мајчину, за коју је Никола Тесла изјавио: „Била је генијална жена, надарена интуицијом“⁴⁴. Теслин животни пут није у драми приказан хронолошки. Таква је и сцена после доласка у Њујорк, у канцеларији чувеног изумитеља Томаса Алве Едисона 1884. године. Наводно је у његовом писму са препорукама које је написао Чарлс Бечелор (Charles Bachelor), шеф Едисонове канцеларије у Паризу, стајало: „Познајем два велика човека. Један сте ви, а други је овај млади човек који стоји пред вама.“⁴⁵ Сукоби Едисона и Тесле су такође верно реконструисани. Наиме, Едисон је експлоатисао Теслино знање и умеће, слабо га плаћајући. Кад је Тесла тражио новац, Едисон је у драми одговорио са: „Ви Срби сте превелики буквалисти!“⁴⁶ Теслино веровање у центлменску реч било је наивно у односу на предузимљиви, окрутни свет којим је био окружен.

Дело је проткано алузијама на време Теслиног живота пре него што је упознао Едисона, што је, разумљиво, за Американце најважније. Дакле, споменуто је његово претходно студирање у Грацу, Прагу, Стразбуру, рад у телефонској компанији у Пешти, експерименти, од оних детињих до последњих, пред саму смрт. На сцени су приказани најпознатији Теслини изуми: обртно магнетно поље, индукциони мотор, полифазни систем наизменичних струја, радио (1943. године је патент судски приписан Тесли, а не Марконију). Занимљиво је да су

⁴³ Jovanović, Branislav, *Nikola Tesla*, Beograd 1997, стр. 19–20.

⁴⁴ Jovanović, B., *Nikola Tesla...*, стр. 11.

⁴⁵ Jovanović, B., *Nikola Tesla...*, стр. 50.

⁴⁶ Klami, K. A., *Nikola...*, стр. 18.

у драми споменути и они до дана данашњег опскурни патенти: пренос електричне струје без проводника, „зраци смрти“ које је нудио влади САД за борбу у Другом светском рату (познати и као „Теслино тајно оружје“, чије нацрте је наводно поседовао југословенски амбасадор Фотић у Вашингтону), аутомобил на млазни погон.

Теслино дугогодишње пријатељство са Џоном Вестингхаусом (John Westinghouse) такође је описано у драми, те примање донације мултимилionера Џона Пиерпонта Моргана (John Pierpont Morgan) и доцнији Теслин сукоб с њим, затим пожар у Теслиној лабораторији 1894. године. За уништавање лабораторије ауторка криви Едисона, који је то урадио због зависти, јер је Теслина двосмерна победила његову једносмерну струју годину дана раније. У ствари, притискајући дугме од злата и слоноваче, председник САД Гроувер Кливленд (Grover Cleveland) упалио је читав низ светиљки на двосмерну струју и тако потврдио државну подршку Теслином изуму. Већ је 1896. године, захваљујући хидроцентрали на Нијагариним водопадима, амерички град Бафало (Buffalo) постао први град осветљен електричном расветом.

Што се личног живота тиче, јасно је да је у драми искоришћен најдокументованији материјал: преписка између Тесле и жене његовог пријатеља, песника Роберта Андервуда Џонсона (Robert Underwood Johnson), Кетрин. Тако, након низа Теслиних одбијања сусрета насамом, у једном Кетринином писму стоји: „Вама нико није потребан, тако нељудском створењу као што сте ви. Како је чудно што ми не можемо без вас!“⁴⁷ Осећања према Тесли гајила је и Ен Морган, кћи Ј. П. Моргана, мање атрактивна и отворена у односу на Кетрин. О односу Морганове и Тесле извесно је само једно, а то је да су до краја Теслиног живота остали добри познаници. Разлози за Теслину популарност нису лежали само у његовом изгледу или генијалности већ и чињеници да је био члан „Клуба 400 најпознатијих Њујорчана“ и захвална медијска личност. Иначе, Тесла је и признат за „интегрисаног члана друштва“ кад је 1891. године постао држављанин САД. Теслини познаници су постали познати уметници, као Марк Твен (Mark Twain) и Антоњин Дворжак (Antonin Dvořák)

Теслино понашање у јавности, способност да зачуди медије и анимира их, отвореност и духовитост, такође стоје у овом комаду, те бриткост, достојанство с којим је комуницирао са моћницима. Тако је на Морганову похвалу да увек постоји један или два појединца који се издигну изнад варварске цивилизације, чиме је Морган алудирао на Теслину генијалност, научник одговорио: „Као што су се издигли ваши северњачки преци прихватајући културе земаља које су опустошили и силовали.“⁴⁸ Морган му прети, на шта Тесла одговара да потиче из земље која има „сто речи за нож, а само једну за хлеб“, што је моћни

⁴⁷ Jovanović, B., *Nikola Tesla...*, стр. 61.

⁴⁸ Klami, K. A., *Nikola...*, стр. 18.

индустријалац протумачио као речи „варварске будале“.⁴⁹ Резултат сукоба био је престанак финансирања Теслиних пројеката и затварање, а затим и рушење Теслиног радијског центра на Лонг Ајленду (Long Island). Тесла је ипак, упркос честим финансијским проблемима, наставио са својим експериментима, а део његове заоставштине данас је доступан у Музеју Николе Тесле у Београду.

На основу свега наведеног, јасно је да је историчност у анализираним драмама представљала растегљив појам, који се кретао од прилично „слободног“, „селективног“ оперисања чињеницама (Шо), преко основних, историјски тачних података везаних више за „дух епохе“ (Радо/Регни, Вилијемс), до зарад драмске радње модификованих података (Бонд, Клами, Кушнер, Мрачевић). У сваком случају, историја је коришћена углавном као додатно помагало за постизање штимунга. Већа пажња историјским подацима придавала се једино кад је аутор у ангажованом тексту излагао своје политичке ставове, као што је то био случај код Кушнера и Мрачевића или, као Кламијева, драматизовао биографију.

Закључак

Драмски комад је резултат имагинације која нема обавезу према коришћењу поузданих, историјских навода. Самим тим се не може очекивати ни ауторова непристрасност. Ипак, драме често садрже читаве низове стереотипа, цивилизацијских „кодова“. Самим тим, позоришно дело на посредан начин говори о епохи коју описује, те о начелима његових аутора и времену у којем је стварано. Главни проблем предрасуда налази се управо у томе што оне не само да стварају одбојност према другим народима и верама већ и апсолутно потиру појединца. Пример Словена само говори о томе како је могуће да се, захваљујући мржњи базираној на малим разликама, на суптилнији начин изопште стотине милиона људи са континента којем припадају и континената које су населили. Сведен на стереотип, било у уметности, политици, личном животу, човек престаје да ишта значи сам по себи, постаје део велике масе која има један лик који није ни најмање пријатан. Исто тако уметност, политика и друштвени живот сведени на стереотипе воде у правцу њихове аутодеструкције, креирајући свет у којем нема места за машту и којим царују самодовољни етници или „супериорне цивилизације“, који ће се, без протока нових мисли и идеја, с временом сами од себе урушавати. Као што појединци не могу бити подвргнути уопштавању, тако и читави народи имају право да буду изузети од острашћености, ниподаштавања и мржње. Предрасуде према Словенима су лакмус папир савременог друштва, јер ако „политички коректна“ мржња буде и даље функционисала на основу „малих разлика“, она ће се, пре или касније, прелити и на друге народе.

⁴⁹ Klami, K., A., *Nikola...*, стр. 18.

Извори

- Shaw, George Bernard: "Arms and men", Longman, London, 1984
- Šo, Džordž Bernard : "Katarina Velika" (šapirografisani tekst iz biblioteke FDU)
- Shaw, George Bernard : "Annajanska-the Bolshevik empress" (Selected one-act plays), Penguin Books, London, 1984
- Vilijems, Tenesi: "Tramvaj zvani želja", NN International, Beograd, 2002
- Džerom Ragni/ Džejms Rado : "Kosa" (Pre i posle "Kose"), Zepter, Beograd, 2002
- Kushner, Toni: "Perestroika", Nick Hern Books, London, 1994
- Kushner, Toni: "Slavs!" (»Thinking about longstanding problems of virtue and happiness,« New York, 1994)
- Groff, Rinne: "Inki" (elektronski tekst u posedu autora rada), 2001
- Klami, Karen A.: "Nikola" (tekst u posedu Ljiljane Sedlar-Bogoeve)
- Mračević, Milorad: "Borba", Anonim, Belgrade, 1998
- Bond, Edvard: "Leto:evropski komad", Jugoslovensko dramsko pozorište, 1983
- Tesic, Steve: "Division street", Samuel French Inc., New York, 1981
- E-mail: Groff, Rine, 1/1, 7.5. 2005 (elektronski tekst u posedu autora rada)

Literatura

- Ajdačić, Dejan, Erotsko u folkloru Slovena, Plato, Beograd, 2000
- Anonim, The history of Turkish wars in Hungary, Transilvania and Silesia and other provinces of German Empire, London, 1664
- »Atlas svijeta«, Zagreb, 1960
- Benson, Morton, Englesko-srpskohrvatski rečnik, Prosveta, Beograd, 1990
- Berry, L.E. & Crummey, R.O., Rude and barbarous kingdom: Russian in the accounts of 16th century English voyagers, Madison, Wisconsin, 1968
- Crampton, R.J., A Concise history of Bulgaria, Cambridge University Press, 1997
- Cvijić, Jovan, Govori i članci, SANU, Beograd, 1987
- Cvijić, Jovan, Antropogeografski i etnogeografski spisi, SANU, Beograd, 1987
- Ćorović, Vladimir, Istorija Srba, ALANRI/AKIA M.Princ, Beograd, 2006
- Davies, Norman, A short history of Poland, Oxford University Press, 1990
- Diderot, Denis & D'Alambert, Le Rond Jean, Encyclopedie, 1754
- Dvorniković, Vladimir, Karakterologija Jugoslovena, Prosveta, Beograd, 2000
- Elijade, Mirča, Istorija verovanja i religijskih ideja, Prosveta, Beograd, 1991

- Fast, Howard, Priseljenici, Maribor, Obzorja, 1986
- Gelner, Ernest, Nacije i nacionalizam, Matica srpska, Novi Sad, 1997
- Gleni, Miša, Balkan (1804-1999) (nacionalizam, rat i velike sile), prvi deo, Samizdat B92, 2001
- Goldsvorti, Vesna, Izmišljanje Ruritanije, imperijalizam mašte, Beograd, 2000
- Groniřar, Alen, Struktura saraja, Vuk Karadžić, Beograd, 1988
- Herodot, Istorija, Matica srpska, Novi Sad, 1998
- Herring, George C., America's longest war, the United States and Vietnam 1950-1975, University of Kentucky, 1979
- Hojzinga, Johan, Nacionalizam i patriotizam u Evropi na kraju XIX veka, Novi Sad/Beograd, 1996
- Istorija srpskog naroda, SKZ, Beograd, 2001
- Jenkins, Philip, A History Of United States, Palgrave, New York, 1987
- Jovanović, Goran, From Immigrants To Ethnic Minorities: Southern Italians, Eastern European Jews and Poles in America 1880-1924, Sociološki pregled, v.29, br.1, 1996, Beograd (59-76)
- Jovanović, Bojan, Duh paganskog nasleđa u srpskoj tradicionalnoj kulturi, Svetovi, Novi Sad, 2000
- Jovanović, Branislav, Nikola Tesla, Vajat, Beograd, 1997
- Jovanović, Miroslav, Slika »drugog«: ruske izbeglice u zemljama Balkana (1920-1940), Godišnjak za društvenu istoriju, Udruženje za društvenu istoriju, 1-3, Beograd, 1998
- Judah, Tim, The Serbs, History, Myth and the destruction of Yugoslavia, Yale University Press, New Haven&London, 1997
- Kaiser, David, American Tragedy, Kennedy, Johnson, and the origins of the Vietnam War, University press, Massachusetts, 2000
- Kamenskii, Aleksandr B., The Russian Empire in the 18th century: searching for a place in the world, M.E. Sharpe, New York, 1997
- Kecmanović, Dušan, Nacionalni karakter: razm(j)ere zloupotrene, Nova srpska politička misao, Beograd, 2005
- Keep, John L., Power and the people; essays on Russian history, East European Monographs, Boulder dist. By Columbia University Press, New York, 1995
- Kisslinger, Jerome, »Serbian-Americans«, Chelsea Publications, Washington, USA, 1990
- Kont, Fransis, Sloveni, Beograd, 1989
- Lloyd, Owen, , Empire Welfare State; Europe; History of the United Kingdom, Oxford University Press, 2002
- Longvort, Filip, Stvaranje Istočne Evrope, Clio, Beograd, 2002
- Lukić-Krstanović, Miroslava, . Srbi u Kanadi-život i simboli identiteta, Etnografski institut SANU, Beograd, 1992

- Maškin, N.A., Istorija Starog Rima, Beograd, Naučna knjiga, 1968
- MekNot, Kenet, Istorija Kanade, Filip Višnjić, Beograd, 2003
- Melancon, Michael, Rethinking Russia's February Revolution: Anonymous spontaniety or Socialist Agency, The center for Russian and East European Studies, University of Pittsburgh, 2000
- Migrations In Balkan History, SANU, Beograd, 1989
- Milosavljević, Olivera, U tradiciji nacionalizma (ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o »nama« i »drugima«), Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002
- Miloš, Česlav, U potrazi za otadžbinom, Matica srpska, Novi Sad, 1998
- Morgan, Margery M., The Shavian Playground, Methuen&Co., London, 1972
- Treveljan, Džordž Makoli, Društvena istorija Engleske, Beograd, 1982
- Page, Caroline, U.S. official propaganda during the Vietnam War (1965-73): Limits of persuasion, Leicester University Press, 1996
- Parks, Henri Bemford, Istorija SAD, Rad, Beograd 1985
- Pavlović, Mirjana, Srbi u Čikagu-problemi etničkog identiteta, Etnografski institut SANU/Izdavačka zadruga IDEA, Beograd, 1990
- Pavlović, Stevan, Istorija Balkana, Clio, Beograd, 2000
- Pekić, Borislav, Sentimentalna povest Britanskog Carstva, Solaris, Novi Sad, 1999
- Peren, Juan; Immigration Outside; The New Nationalism And Anti-immigrant impulse in the USA, NYC Press, 1997
- Petranović, Branko, Istorija Jugoslavije 1918-78, Nolit, Beograd, 1980
- Popov, Čedomir, Građanska Evropa (druga knjiga), Matica srpska, Novi Sad, 1989
- Popović-Lipovac, Jovan, Crnogorac i Crnogorka, CKD, Podgorica, 2001
- Prpic, George, The Croatian Immigrants In America, NYC, Philosophical Library, 1971
- Ragsdale, Hugh, The Russian tragedy, the burden of history, New York, 1996
- Ristović, Milan, Crni Petari balkanski razbojnici, Čigoja, Beograd, 2003
- Rot, Nikola, Rasne i etničke predrasude u: Rasizam rase i rasne predrasude, Zbornik radova Filozofskog fakulteta, Beograd, 1974
- Russian And Eastern European History: Selected Papers from the Second World Congress For Soviet And Eastern European Studies; Garmisch-Partenkirchen, 30 IX-4 X 1980
- Said, Edvard V., Orientalizam, Čigoja, Beograd, 2000
- Sandes, Flora, Engleskinja u srpskoj vojsci, Itaka, Beograd, 1995
- Stanojević, Đorđe M., Nikola Tesla i njegova otkrića, Institut za stručno usavršavanje i specijalizaciju zdravstvenih radnika, Beograd, 1976
- Stojanović, Trajan, Balkanski svetovi, Equilibrium, Beograd, 1997

- Stojanović, Trajan, *Pogledi na Nas, Vas i na Drugoga*, Beograd, 1999
- Temelji moderne demokratije (Izbor deklaracija i povelja o ljudskim pravima (1215-1989), IRO Nova knjiga, Beograd, 1988
- Todorov, Cvetan, *Mi i drugi*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1994
- Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1999
- Udaljcova, A.D., *Istorija srednjeg veka*, Naučna knjiga, Beograd, 1969
- Vasiljev, Spasoje, *Mitologija drevnih Slovena*, Beograd, 1990
- »Veliki atlas svijeta«, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1986
- Vujaklija, Milan, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1986
- West, Rebecca, *Crno jagnje i sivi soko- putovanje kroz Jugoslaviju*, Mono & Manana, Beograd, 2004
- www.cl.bas.bg
- www.wikipedia.org
- Zinovjev, Aleksandar, *Gorbačevizam*, Akvarijus, Beograd, 1990
- Zivich, Edward Andrew, *From zadruga to oil refinery: Croatian immigrants and Croatian-Americans in Indiana (1890-1950)*, NYC Garland Publishing, 1990

Summary

Aleksandar Novaković

Mentality and non-(historicity) of the Slavs as dramatis personae in dramas written in English (1878–1990)

The image of the Slavic peoples was analysed on the basis of on the analysis of the theatre dramas written in English and in appropriate cultural circle. The starting point was a presumption that theatrical work indirectly speaks about the epoch described, standpoints of the authors and the times when it was written. It has been concluded that analysed dramas oftenly comprise of series of stereotypes, civilisation »codes«. The image of Slavs as emotional, impulsive, primitive, sexually uncontrolable and agresive barbarians has been identified. However, the main problem of the presumptions is based on the fact that they not only create repulsiveness to other nations and religious beliefs, but completely annul the individual. The example of Slavs has shown that it is possible, owing to the hatred based on small differences, to ostracize in a subtle way hundreds of millions of people from the continent they belong to, and the continent they had inhabited. Coming down to stereotype, either in arts, politics or in private life, a man ceases to mean anything personal, becomes just a part of a huge mass, which has an image, not nice at all. At the same time, arts, politics and social life, based on stereotypes lead to selfdistruction, creating a world with no place for fantasy, world ruled by self-satisfied entities or »superior civilisations«, which will, without input of new ideas and thoughts, cave in by themselves. Just as individuals can not be subject of generalizations, the whole nations have right to be excused from disparaging and hatred. Preconceptions about Slovenes are litmus of the modern society, because if »politically correct« hatred continue to function on the basis of »small differences«, it will sooner or later, overflow to other nations.